

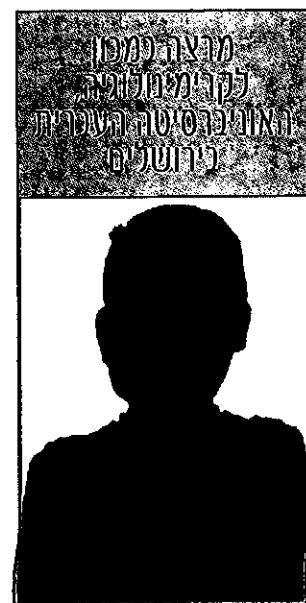
האם "המחבלים" המתאבדים" אכן מתאבדים?

בדומה לטייסי הקמיקזה היפנים גם המחבלים הפלסטינים המפוצצים את עצמם אינם מתאבדים. הסיבה לכך היא שפעולותיהם - אף שהן מביאות למותם שלהם כמו ידיהם - חסרות את המרכיבים הבסיסיים ביותר המייחדים את מעשה ההתאבדות. הכוונה היא בראש ובראשונה לכך שהרוצה להתאבד שואף להשיג רק את מותו שלו, ואילו המחבלים שואפים ברגעיהם האחרונים להשיג יעדים אחרים וכלל אינם רוצים למות. את רצון החיים של המחבלים המפוצצים את עצמם ניתן לנצל לניהול לוחמה פסיכולוגית שתניא אותם מלצאת לפעולה

ד"ר ישראל אורון (אוסטרי)

מבוא

ב-29 בספטמבר 2000 פרץ עימות אלים נוסף בין מדינת ישראל לפלסטינים. בעימות הזה, שטרם הסתיים, עשו הפלסטינים עשרות "פיגועי התאבדות", דהיינו פיגועים שבהם מפוצץ את עצמו המפגע ונהרג יחד עם האנשים שבהם התכוון לפגוע. סוג כזה של פיגועים הוא בראש ובראשונה בעיה מבצעית קשה לצבא ולקהילת המודיעין: אם המחבל כה נחוש בדעתו למות, הרי לכאורה איום על חייו לא ירתיעו מלבצע את זממו. לפיכך ניסו חוקרים מאסכולות שונות לעמוד על שורשיו הנפשיים והחברתיים של המחבל המפוצץ את עצמו במטרה להניאו ממטרתו. היו חוקרים שהדגישו את רצונו למות בד בבד עם רצונו להרוג (Merari 1990, Moghadam 2003), בעוד שאחרים טענו שהמחבל המפוצץ את עצמו נוקט גישה פזיזה כלפי העיסוק באלימות, וכי הדבר נובע מאינסטינקט דל לשימור חייו (Dolnik 2003). שי (2003) סבור שההגדרה "פיגוע התאבדות" תלויה במותו של המפגע, והוא מדגיש בהקשר הזה את המוות הוודאי והמתוכנן שמניעו פוליטיים ואת מודעותו של המחבל למותו ההכרחי. לא מכבר נעשה באכסניה של "מערכות" ניסיון לשרטט תהליכים רגשיים וקבוצתיים שבבסיס הפיגועים האלה ולהציע על-פיהם לוחמה פסיכולוגית נגד "המחבל המתאבד" הפוטנציאלי, נגד משפחתו ונגד סביבתו החברתית (ד"ר שרי גולדשטיין-פרבר, מערכות 389, 2003).

נקודת המוצא שלי היא של פסיכולוג העוסק זה שנים רבות בנושא ההתנהגות האובדנית. במאמר הזה אני מביא את ממצאיו של מחקר שערכתי על מניעיהם של "המחבלים המתאבדים" (אורון, 2003 א'). מבחינה מחקרית היה מקום לנסות להבין את התנהגות "המחבלים המתאבדים" הפלסטינים באמצעות מודל השוואתי. המודל שנראה לי המתאים ביותר כדי להסביר באמצעותו את התנהגותם הוא זה המתאר את התנהגות טייסי הקמיקזה היפנים במלחמת העולם השנייה. כידוע, התרסקו הטייסים האלה בכוונה תחילה עם מטוסייהם, שכל אחד מהם נשא פצצה רבת עוצמה, על כלי שיט אמריקניים. ההתנהגות הזאת נראית על פניה דומה להתנהגותם של "המחבלים המתאבדים" הן מבחינת ההמתה העצמית והן בכך שהתנהגותם יצאה אל הפועל על רקע של סכסוך מזוין בין שתי חברות. לבניית המודל ערכתי תחילה מחקר שהתחקה אחר שורשיהם הנפשיים של טייסי הקמיקזה, וממצאיו שימשו כלי להסבר מעשייהם של "המחבלים המתאבדים" הפלסטינים.

מהי התאבדות?

מאחר שסוגיית המפתח שלפנינו היא ההתאבדות, יש מקום להבהיר תחילה את מרכיביה הבסיסיים, שעל-פיהם נבדקה התנהגותם של הטייסים ושל המחבלים הפלסטינים.

כידוע, הפסיכולוגיה היא מדע הלומד את התנהגותו של האדם, וזו מקיפה את ההתנהגות הגלויה והסמויה גם יחד. כלומר, מטרתה של הפסיכולוגיה היא לאתר ולתאר תהליכים הכרטיים או מודעים המתרחשים בנפש וכן תהליכים בלתי מודעים. בתוך כך היא עוסקת בשאלה המסקרנת מדוע פלוני מתנהג כך, ואילו אלמוני מתנהג אחרת, או במילים אחרות – בשאלת ההנעה האנושית. לפיכך המפתח להבין את ההתנהגות שבה אנו צופים – זו הגלויה לעין – טמון באיתור המניע שמחולל אותה מתוך נפשו של המתנהג.

מכאן עולה שכדי לבחון כהלכה את השאלה מדוע פלוני התאבד, ואילו אלמוני, באותה סיטואציה, לא נהג כך, יש להבין את מניעי השניים ולאתרם באמצעות המחקר

הפסיכולוגי. בשדה מחקר הזה אותרו כמה וכמה ממאפייניה של ההתאבדות (Shneidman, 1985), שעל יסודם ניתן להגדיר את מעשה ההתאבדות במילים האלה: רצון מודע המתעורר באדם להביא להכחדת עצמו, והוא פועל לשם כך כדי לפתור בדרך הטובה ביותר, לתפיסתו, בעיה שעיימה הוא מתמודד.

ההגדרה הפסיכולוגית הזאת כוללת כמה תנאים מהותיים, שמאפשרים לנו לקבוע מתי מדובר במוות כתוצאה מהתאבדות ומתי מדובר בסוגים אחרים של מוות (Maris et al, 2000). ראשית, על המוות להיות פועל יוצא מיוזמתו של האדם עצמו. שנית, האדם חייב לגרום למותו שלו באמצעות פעולה של ממש (למשל: הוא יורה בעצמו) או בדרך של פעולה חלקית (למשל: הוא ממתין על המסילה לבוא הרכבת כדי שזו תגרום למותו). שלישית, האדם פועל רק כדי להמית את עצמו. זוהי מטרתו, ואין זולתה. נוסף על כך, כפי שכבר הערתי בעניין אחר (אורון, 2001, 2003 ב'), לאדם כזה אף ברור שהחלופה למעשהו תהיה המשך חייו, וכי רק מעשהו שלו יקטע אותם. (זוהי, למעשה, המשמעות של המושג "אובדן עצמי").

תנאי נוסף העולה מההגדרה שלעיל הוא הדגש על הכוונה למות, שהיא הממזגת ומתיכה את כל המאפיינים והתנאים שאותרו במחקרים השונים בנושא האובדנות (Maris et al, 2000), ושאותם לא אפרט כאן. מהדגש הזה מובן מאליו שאם פלוני אינו מתכוון להמית את עצמו, הרי גם אם הוא גרם למותו שלו במו ידיו (למשל בפליטת כדור בעת ניקוי נשק), הוא אינו מתאבד. התנהגות

המתאבד צופנת אפוא בחובה את השאיפה למות (Death Wish), את הכוונה לבצע את השאיפה הזאת (Death Intent) ואת היכולת הנפשית להוציאן אל הפועל. כאשר כל התנאים שלעיל מתקיימים, והאדם אכן הצליח להרוג את עצמו, ניתן להסיק שהוא התאבד. ועוד יש לציין לעניין הכוונה שזו מצביעה על כך שהמתאבד מבין את התוצאה הקטלנית שתנבע מפעולתו. כלומר, ההבנה הזאת

היא תנאי קוגניטיבי הכרחי כדי להסיק שאדם שלח יד בנפשו, ועליה להצטרף לשאר היסודות הנפשיים שצינתי המצביעים על התאבדות. עם זאת יש להבהיר ולהדגיש – ולחזור ולהדגיש – כי אין די בעצם העובדה לבדה שאדם יודע כי פעולתו, או היעדרה, יובילו למותו כדי

ללמוד שהוא בהכרח התאבד. לדוגמה, חולה לב, שנאסר עליו להתאמץ, והוא אף הוזרר כי ימות אם יעשה כן, עלול בכל זאת לטפס במדרגות כדי להגיע למקום עבודתו בקומה ה-20. יתר על כן, הוא עלול להתמיד בכך יום-יום למרות מחושיו הגוברים, מכיוון שהוא פוחד להיכנס למעלית בגלל פוביה ממקומות סגורים. מובן שאין למהר ולהסיק שכוונתו ושאיפתו היו להביא בדרך זו למותו. כך גם קצין המטיל את עצמו על רימון יד ששטט טירון. עוד אדגים לעניין הזה שבזמנו ערכתי מחקר לאיתור מניעיהם של חברי אצ"ל ולח"י שנידונו למוות ולא ביקשו חנינה משלטונות המנדט הבריטי, אף שידעו כי הבקשה עשויה להציל את חייהם (אורון, 2002). מניתוח אישיותם התברר שלא כוונה אובדנית הניעה אותם ולא הרצון לבכר על פני חייהם את האידיאולוגיה של ארגונם ואת ציפיותיו מהם. באופן פרדוקסלי, לכאורה, בהימנעותם לבקש על נפשם הם לא התכוונו להביא על עצמם כיליון, ושרידותם הפיזית עמדה אף עמדה לנגד עיניהם.

מכאן שההתנהגות הגלויה לעין משמשת לפסיכולוג השערת מחקר ראויה בלבד, שתדריך אותו לבדוק מה הניע וכיוון את ההתנהגות מלכתחילה. לפיכך, כשם שאין למהר ולהסיק שאדם השותה בירה עם חבריו מחבב את הטיפה המרה, כי ייתכן שהיא שנאה עליו, והוא שותה רק מחשש שילעגו לו, כך, בגזרה שווה, עשוי אדם להמית את עצמו אף שאין רצונו למות. בשני המקרים, מבחינת המחקר הפסיכולוגי, אין מקום לקבוע מראש מסמרות לעניין כוונתו.

המודל מבוסס על מחקר שבו ניתחתי עשרה מכתבי טייסים (Inoguchi et al, 1958) וספר אוטוביוגרפי שכתב אחד הטייסים, אשר ניצל משום שמשימת הלהק שלו בוטלה בשל תנאי מזג אוויר קשים לאחר שכבר המריא (Nagatsuka, 1973). הן המכתבים והן הספר תורגמו לאנגלית. שיטת המחקר שננקטה היא הפסיכו-ביוגרפיה, המתאימה במיוחד לבדיקת התנהגותו של אדם שכבר אינו בין החיים או שאינו זמין למחקר. מובן שלמחקר כזה יש ערך רק אם מדובר בביוגרפיה שהנחקר עצמו כתב (ולא סופר צללים). ומאחר שספרים עוברים לרוב גם עריכה, כלי המחקר הטוב ביותר הוא ביוגרפיה מוקלטת, שבה נשמע הנחקר מספר על חייו בקולו שלו בלי שום שכתוב ועריכה. ניתוח התוכן של הביוגרפיה מתמקד בכמה היבטים, כגון: דרך הניסוח הסמנטית, הנושאים שאותם בחר האדם להעלות או להשמיט, הנושאים שבחר האדם להדגיש באמצעות ההתייחסות אליהם במספר גדול יותר של מילים מאשר לנושאים האחרים.

הרקע ההיסטורי של המודל

ב-19 באוקטובר 1944 הגיע אדמירל אונישי (Takijiro Onishi) לאחד מאיי הפיליפינים, לאחר שקיבל עליו את הפיקוד על כל כוחות הצי היפניים שבאזור. יומיים קודם לכן נצפו כוחות ימיים של ארה"ב באחד המפרצים, והיה ברור לכול שנאסף כוח אמריקני למבצע פלישה נרחב. לרשות הכוחות היפניים באזור עמדו 100 מטוסים כשירים בלבד מהכוח האווירי ה-201, והיפנים ידעו שאלה לא יספיקו להתמודדות הצפויה. למחרת כינס האדמירל את קציני המטה שלו ובישר להם כי ביפן מתארגנת שייטת שתכלול את עיקר הכוח הימי היפני, והיא תצא להדוף את מתקפת האויב בפיליפינים. על המטוסים של הכוח האווירי

ה-201 הוא הטיל לתת חיפוי אווירי לשייטת העושה את דרכה לאזור הפיליפינים ולמנוע מהאמריקנים לחסום את דרכה.

האדמירל אמר לקציני המטה שלו, כי אם ייכשל הכוח האווירי ה-201 במשימתו, תיכשל גם השייטת - מה שיביא לנפילת הפיליפינים ובעקבות זאת להתמוטטותה של יפן. לכן הציע האדמירל לקציניו להגדיל את עוצמתו של הכוח האווירי ה-201 באמצעות הפיכתו למה שהוא כינה "כוח של מתאבדים": המטוסים יצללו ויתרסקו בעיקר על משטחי ההמראה והנחיתה של נושאות המטוסים האמריקניות. בעקבות הדיון של האדמירל עם קציני המטה שלו הפך הכוח האווירי ה-201 ל"קורפוס התקיפה המיוחד (קמיקזה) הראשון" בפיקודו של טמאי, וכבר באותו היום - 20 באוקטובר 1944 - הוא בחר

ב-23 טייסים שיהיו להק התקיפה הראשון. מפקדם היה סגן סקי (Yukio Seki). ראוי להדגיש כי משמעות המילה "קמיקזה" ביפנית אינה מתאבד, אלא "רוח אלוהית". הטבעת השייטת המונגולית ב-1281 בסערה גדולה - מה שהציל את יפן מפני פלישת המונגולים - יוחסה במסורת היפנית לרוח האלוהית, הקמיקזה.

עקרונות המודל

ניתוח מדוקדק של התנהגות טייסי הקמיקזה העלה שלא הייתה להם שום כוונה אובדנית ושהם לא התנהגו כאנשים העומדים לשים קץ לחייהם. לכן אין לראות את מותם כתוצאה של מעשי התאבדות. תחת זאת יש לפרש את מעשיהם כהתנהגות של אנשים מאוימים. מותם של טייסי הקמיקזה לא היה בבחינת התאבדות מהטעמים הבאים:

1. **העדר יוזמה למות.** טייסי הקמיקזה לא התנדבו ל"קורפוס התקיפה המיוחד", אלא נבחרו להצטרף לשורותיו. כל טיסת קמיקזה אומנם הסתיימה במוות ודאי (אלא אם היא בוטלה מסיבה כלשהי זמן קצר לאחר ההמראה), אך הטייסים הלכו אל מותם לא משום שזו הייתה בחירה שמישהו אחר עשה עבורם. במילים אחרות: את מועד היציאה לפעולה, וממילא גם את מועד הפרידה מעולם החיים, קבע פיקוד הטייסת. שום טייס מהטייסים שהשאירו אחריהם עדויות לא רצה למות ולא בחר במשימת המוות.

2. **דימויי החיים.** בניתוח סטטיסטי-תוכני של המכתבים שכתבו טייסי הקמיקזה נמצא כי רבים בהם דימויי החיים מדימויי המוות, בעוד שהתמונה הסטטיסטית הזאת מתהפכת בדברים

שמנסחים מי שעומדים לקפד את פתיל חייהם, משום שמאסו בחיים. (בתמצית: בדימויי חיים הכוונה היא לביטויים ולרעיונות שבהם משתמש הכותב או הדובר

טייסי הקמיקזה לא התנדבו ל"קורפוס התקיפה המיוחד", אלא נבחרו להצטרף לשורותיו

ושמבטאים ומשקפים הן את רצונו לחיות והן את רתיעתו מהמוות). ההבדל המשמעותי הזה בין מכתבי הטייסים למכתבי מתאבדים נובע ממניע נפשי שונה, המבדיל בין השואף לחיות לבין השואף למות. בהקשר הזה אף אעיר כי טייסי הקמיקזה עורגים במכתביהם להמשיך את חייהם העומדים להסתיים חיש מהר, ויש בהם גם מי שמעלים תמונות של תקווה - שלעולם לא יתממשו - על עתיד שבו יתחתנו ויולידו צאצאים. תמונות מעין אלה משקפות רצון עז לחיות - רצון שאינו מצוי בתמונת עולמו העתידי של מי שעומד לשלוח יד בנפשו. העתיד היחיד שהמתאבד מועיד לעצמו הוא המוות. לפיכך זה האחרון לעולם אינו מתאר את חייו בלשון עתיד, אלא תמיד מתייחס אליהם בלשון עבר.

3. **היעדר רצון למות.** השולח יד בנפשו רוצה למות ונחוש להוציא את רצונו זה אל הפועל. הוא בוחר במוות כפתרון, ומותו הוא מטרה בפני עצמה, שאין זולתה. הרצון למות ממלא את כל יישותו, והוא משקיע את כל משאביו כדי להוציאו אל הפועל. יתר על כן, מדובר

ברצון אנוכי לחלוטין, ואין בכוונתו של המתאבד להשיג באמצעות מותו מטרה אחרת, רחוקה יותר (Ultimate End), כי אם רק את סופו שלו ותו לא. גם באותם מקרי התאבדות, שבהם ניתן לאתר מרכיב של נקמה במאן דהו, מלמד ניתוח התנהגותו של המתאבד שהמרכיב הזה הוא משני למטרה הראשית, שהיא המוות עצמו. המניע, הכוונה והמטרה של טייס הקמיקזה שונים אפוא תכלית השינוי מאלה של המתאבד. בין אם נכנה את התנהגות הטייסים הקרבה, אלטרואיזם או קידוש השם (מארטריות) – אין ביסודה כוונה אובדנית.

4. **העדר חלופת חיים.** שלא כמו המתאבד, השואף לקפד את חייו על אף שעומדת בפניו חלופת חיים, טייס הקמיקזה העריך שהמוות מזומן לו, לבני משפחתו ולחבריו מידי ארה"ב, אם לא יבצע נגדה את המשימה שהוטלה עליו.

5. **המתה עצמית זרה לאישיות.** מהמכתבים של טייסי הקמיקזה עולה כי הרעיון של ביצוע פעולה מודעת, שסופה להביא למותם, היה זר להם. לא כך הדבר אצל המתאבדים.

כאמור, בתוך התבטאויות הטייסים ששללו את ההתאבדות נמצאו מניעים אחרים, לא התאבדותיים, לנכונותם לפוצץ את עצמם יחד עם אויביהם, ואלה הם:

6. **ציות לפקודה.** טייס הקמיקזה נענה לצו מפקדיו למלא את חובתו כאיש צבא, כפי שעשה פעמים אין ספור בעבר, תהא החובה מסוכנת ככל שתהא.

7. **איום טוטלי.** המחקר מלמד כי המשימה להתרסק על אוניות האויב נבעה דווקא מדימויי החיים שכיוונו את פעולות הטייסים, ומטרתה לא הייתה לכלות את חיי הטייסים, אלא להביא לניצחון על ארה"ב, אויבתה של יפן. על-פי תפיסתם של טייסי הקמיקזה, החלופה לאי-יציאתם למשימה עלולה הייתה להיות חיסולו של העם היפני כולו, ובכלל זה מותם שלהם ושל בני משפחותיהם. מכאן שהחלופה למותם בקרב לא הייתה חיים, אלא בכל מקרה מוות. ניתוח החומר מצביע אפוא על תפיסה טוטלית של האיום ושל

הפתרון גם יחד. כאשר אדם מעריך שהוא נמצא במצב של סכנה קיומית, הרי לדידו הפער בין דימוי המוות שהוא מייחס לגורם הסכנה לבין מימושו במציאות הינו מזערי, כפרק הזמן שחולף בין הדימוי שהוא מייחס ללוע אקדח הניצב מולו לבין מעוף הקליע

טייסי קמיקזה

ניתוח מדוקדק של התנהגות טייסי הקמיקזה העלה שלא הייתה להם שום כוונה אובדנית ושהם לא התנהגו כאנשים העומדים לשים קץ לחייהם

בקנה. מאחר שרק בכוח הזרוע ניתן להסיר איום מידי על החיים, ברורה התמקדותם של הטייסים היפנים ושל מפקדיהם בהפעלת אלימות קיצונית כדי להסיר את מה שהם תפסו כאיום קיומי על עמם. תחושת האיום הטוטלי שקיננה בלב הטייסים מדגישה ביתר שאת את העובדה שלא הייתה להם שום כוונה להתאבד. כאשר כל רצונו של מי שנדחק, להערכתו, לפינה הוא לסלק את האקדח המכוון לרקתו, ברור לו שכל תזוזה מצידו עלולה להביא למותו. אך עצם נקיטת הפעולה לסילוק היד, גם אם תוצאתה הכמעט ודאית היא מוות, אינה יכולה להיות מוגדרת כאקט של התאבדות. כוונת הטייסים הייתה לסלק את האיום ולשרוד – אם לא באופן אישי, הרי לפחות כעם.

8. **חוויית איום אישית.** תפיסת האיום הנשקף מידי האמריקנים כטוטלי ניזונה מהאופן שבו פירשו את המציאות מפקדת הצי והטייסת. הטייס הפנים את הפירוש הזה, אך בתמונת העולם שהוא יצר לעצמו

משולבת חוויית האיום האישית. כך, למשל, חרדתם של הטייסים היפנים גברה ככל שהתקפותיה של ארה"ב התקרבו למקומות הולדתם. חרדה גדולה במיוחד עוררה ההפצצה האמריקנית על טוקיו ב-9 במארס 1945, שבה נהרגו כ-100 אלף תושבים ושכילתה חלק גדול מהעיר. היסטוריונים כתבו שההפצצה הזאת הטילה מורא על היפנים ועוררה אצל רבים מהם את התחושה שהם עומדים בפני הכחדה. ההפצצה הזאת הגבירה בטייסי הקמיקזה ובפיקוד הצי את ההכרה שדרך פעולתם היא האמצעי האחרון שנותר בידיהם כדי להציל את יפן. במילים אחרות, לא מוות והתאבדות עמדו לנגד עיניהם כי אם חיים, וכשם שהאיום נגדם

היה טוטלי, כך גם הפתרון שנגזר ממנו.

9. **הגנה נפשית.** הטייסים לא קיבלו על עצמם את משימת המוות ללא התלבטות, וההכרח לציית לפקודה – בעיקר בעניין הזה – נשען אצלם במיוחד על תהליך של התנתקות (Dissociative Reaction) מסכנת המוות. זהו תהליך הגנתי, שמאפשר לאדם להתעלם במידה מסוימת מצדדים קשים במיוחד בסביבה ולהמשיך לתפקד בלי שחרדת המוות תציף את נפשו. התהליך הזה נמצא ביסודם של שני אמצעי הגנה נפשיים: הניכור והניכור העצמי, הפועלים בדרך בלתי מודעת. (עליהם ועל ההבדל ביניהם ראו אצל אורון, 2002, עמ' 109-111). לדוגמה: אחד הטייסים העטה על עצמו במכתבו האחרון את דמות הסמוראי המגן על מולדתו ככסות אנונימית ונטולת זהות אישית, וכך המוות הצפוי לכותב הופך לזר ולמנותק ממנו. טייס אחר הפחית במכתבו האחרון – שלא מדעת – את שכיחותם של נושאים אישיים אינטימיים והרבה לכתוב על נושאים בעלי אופי צבאי-לאומי, בניגוד למנהגו במכתבים שכתב לפני כן. בדרך הזאת הוא "חדל" להיות בן להוריו העומד לפני מוות ודאי והפך לטייס חסר זהות המנוכר לכותב המכתב

שגורלו נחרץ. ככלל, השימוש במנגנוני הניכור הוא אבן בוחן למידה שבה הזדהו הטייסים עם הוראות מפקדיהם ולמידה שבה ביטלו את רצונותיהם שלהם. תהליכי הניכור משקפים את תפיסתם שנחסמה

מצעד של מחבלים עם חגורות נפץ ברפיה

מניתוח דברי המחבלים ניתן להסיק בוודאות כי לתשעה מתוך עשרה מהם לא הייתה כוונה אובדנית

בפניהם כליל הדרך להתחמק מההמראה האחרונה, ומה שנותר להם לעשות הוא להפחית את חרדתם הגוברת באמצעות התהליכים האלה. זהו הבדל חשוב נוסף בין השואף להתאבד לבין טייסי הקמיקזה. בעבור הטייס, פעולה מודעת שסופה מוות ודאי זרה לו ולאישיותו, ולכן הוא נזקק לתהליך ההתנתקות כדי לשלבה ברפרטואר ההתנהגות שלו. לעומת זאת, פעולה מכוונת כזאת טבועה בנפשו של הנוטל חיייו במו ידיו ועולה בקנה אחד עם אישיותו, ודווקא תהליך ההתנתקות ממנה זר לו.

10. **אימונים צבאיים.** להיענותו של הטייס למלא את משימתו האחרונה אף תרמו האימונים הצבאיים שעבר עם גיוסו לשירות. בכל צבא תפקידן של תוכניות האימונים הוא לפתח מיומנויות להפחתת התוצרים ההרסניים של תגובת הפחד בקרב. לכן קודם כול יש ללמד את החייל כיצד לבצע פעולות ספציפיות שאותן יוכל ליישם בעת סכנה ספציפית: מה לעשות בעת הפצצה אווירית פתאומית, כיצד להתקרב לטנק אויב, כיצד לחבוש מסכת אב"ך וכד'. האימונים חוזרים ונשנים במתכוון עד כדי כך, שהחייל רוכש את המיומנות לבצע מייד ובאופן כמעט אוטומטי רצף של פעולות תגובה כאשר הוא נקלע

לסכנה. נוסף על כך מקנה תוכנית האימונים לחייל רפרטואר מיומנויות רחב שאינו מוגבל לסכנות ספציפיות, ושהחייל יכול לסמוך עליו בעת הצורך על-פי שיקולו. כך ניטע בחייל מערך קבוע של הרגלים המוכן לשימוש ונכון לפעולה בעת קרב – מערך הכולל אף את הכנתו הנפשית לקרב (set בלשון הפסיכולוגים). בדרך הזאת טוענים בנפשו של החייל ביטחון עצמי בכוחו שלו, וכתוצאה מכך פוחתת חרדתו ברגע שהוא עוסק בהוצאה לפועל של תוכניות הפעולה באופן מיומן. בעיסוק הזה בביצוע הפעולות אף יש משום הסחת הדעת (Distraction) מהפחד:

התמקדות החייל במטלה עצמה מפחיתה מתשומת ליבו לאיום.

11. **הישמעות לפקודות במצב מעורפל.** מניסיון היום-יום ומניסויים בפסיכולוגיה

חברתית אנו יודעים כי אדם שאינו בטוח באיזו דרך התנהגות לבחור, בעיקר בנושאים שהם משמעותיים בחייו, ינסה לקבל מידע נוסף ממקור מהימן, וככל שיבטח בקבוצת ההשתייכות שלו שתספק מידע כזה, כך סביר יותר להניח שיציית לה. מידע על מצב מלחמה בכלל ועל כוונות האויב בפרט הוא מסוג הדברים שאינם נגישים לכול. משום כך נטה טייס הקמיקזה לקבל את הפירוש שנתנו לו מפקדיו למציאות – על-פי תפיסתם – שארצות-הברית מתכוונת להשמיד את יפן, והוא ציית לפקודותיהם.

12. **תרבות וסוציאליזציה.** תפיסת האיום והנכונות הנפשית להקרבה עצמית נבעו גם ממאפיינים תרבותיים. ראשית, ליפן הייתה מדיניות ארוכת שנים של שמירה על עצמאות וסירוב להיכנע בכל מאבק צבאי – מדיניות שהסתייעה בבידוד הגיאוגרפי. הבידוד הזה הביא לחשדנות כלפי זרים, לתחושת עליונות מיסטית, אך גם להצלחת היפנים לסכל במשך מאות שנים – למעשה עד 1945 – כל ניסיון לפלוש לארצם. המציאות ההיסטורית הזאת הולידה את התפיסה שכל איום על הקיים הוא טוטלי ואת מדיניות הלחימה עד מוות – מתוך חשש שהאויב יתנכל לנכנע וימיתו. יתר על כן, מאז 1868 ועד לתום מלחמת העולם השנייה קנה לו החינוך הצבאי שביתה במסגרות החינוך הכלליות, ולחינוך הזה היו חשופים טייסי הקמיקזה בתקופת ילדותם ונעוריהם. החינוך הדגיש את החובה המוחלטת לציית לקיסר ולשרת את המדינה. הציות של הטייסים לפקודה להתפוצץ עם מטוסייהם נבע אפוא גם מתהליכי סוציאליזציה שהם עברו בחברה המעין פיאודלית שבה חיו. נוסף על כך תבעה מהם גם דתם ציות מלא, וסירוב לציית

פירושו היה סטייה מהציווי הדתי. (אורון, 2003א', עמ' 29–33, 39–41 וכן נספח א').

13. **מניעים נבדלים.** ניתוח דבריהם של הטייסים וכן חומר נוסף (מחקרם הצבאי-היסטורי של Warner & Warner וספרם של קציני המבצעים של הטייסת Inoguchi & Nakajima) מעלה שמידת היענותם של הטייסים למשימה לא הייתה עשויה מקשה אחת, וניתן למיננם לכמה תת-קבוצות על-פי מניעיהם הנבדלים. הראשונה, וכנראה המרכזית, כוללת את מקבלי הדין, שצייתו לפקודה כפי שצייתו לכל פקודה שקיבלו בעבר. השנייה כוללת את המסרבים, שרובם נכנעו בסופו של דבר וניאותו לצאת למשימת המוות בעקבות לחץ שהפעילו עליהם מפקדיהם. בדרך כלל צייתו הטייסים והמריאו, אך היו שנטלו עימם מצנחים למרות האיסור וצנחו זמן קצר לפני שהמטוס התרסק על יעדו. אלה משתייכים לתת-הקבוצה השלישית. חבריה של תת-הקבוצה הרביעית צייתו אף הם לפקודה, אך שתו לשוכרה לפני ההמראה. זוהי דרך כימית לניכור עצמי.

חרדתם של הטייסים היפנים גברה ככל שהתקפותיה של ארה"ב התקרבו למקומות הולדתם

בדיקת המודל – המחבלים הפלסטינים

באמצעות עקרונות המודל ששימשו אותי לניתוח מניעיהם של טייסי הקמיקזה בחנתי את מניעיהם של המחבלים הפלסטינים המפוצצים את עצמם. לשם כך ניתחתי דברים שאמרו עשרה מחבלים, אשר עמדו לפוצץ את עצמם, אך בסופו של דבר לא עשו זאת – בין אם נעצרו לפני כן ובין אם התחרטו. המדגם כולל שישה גברים, בתוכם קטין בן 14, וארבע נשים. שלושה מהגברים פעלו בשנות ה-90, וכל השאר – בסיבוב האלים הנוכחי. נוסף על ניתוח דברי המחבלים גם ניתחתי את האידיאולוגיה של ארגוני הטרור הרלוונטיים, כפי שהיא מוצגת אצל חטינה, 1994; משעל וסלע, 1999; פז, 1998; קורץ, 1993; שאבי ושקד, 1994; שי, 2001.

העדר כוונה אובדנית

מניתוח דברי המחבלים שבמדגם (בתרגום לעברית) ניתן להסיק בוודאות כי לתשעה מהם לא הייתה כוונה אובדנית. בניתוח דבריה של אחת המחבלות לא ניתן לשלול כליל כוונה כזאת עקב רמזים מסוימים לקיומה, אם כי אין אישוש פוזיטיבי לכך. ככלל, אם כן, התנהגות המחבלים חסרה את שלושת התנאים הבסיסיים שבלעדיהם אי-אפשר להצביע על התאבדות: השאיפה למות, הכוונה לבצע את השאיפה הזאת והיכולת הנפשית להוציא את השאיפה ואת הכוונה אל הפועל.

כמו כן לא נמצא אצל המחבלים הפלסטינים את מאפייניה האחרים של ההתנהגות האובדנית. לכן ההגדרה המתאימה לתיאור התנהגותם אינה "פיגוע התאבדות", אלא "פיגוע פיצוץ עצמי".

ראשית כול, אחדים מהמחבלים האלה לא התנדבו להתפוצץ, אלא מפקדיהם הורו להם לעשות זאת, והם קיבלו את מרותם. ובמילותיו של פעיל בחמאס בשנות ה־90: "נבחרתי להיות שהיד".

ומה משיבה אחת המחבלות לשאלה האם התכוונה לבצע פיגוע התאבדות? "זאת אינה התאבדות... זה מות קדושים". ולא רק זאת, אלא שגם במוות הזה לא רצו המחבלים, כדברי הקטין בן ה־14: "לא ביקשנו את מות הקדושים מתוך שמחה". ומהי המטרה במוות הקדושים? "אני רק רציתי להשתתף במלחמה של עמי לשחרור לאומי", אומר מחבל מהאינתיפאדה הנוכחית ומוסיף כי מטרתו הייתה "שייהרגו יהודים". אחת המחבלות מבהירה כי בדרך הזאת "אנחנו מגינים על אדמתנו", בעיקר אחרי "פלישת שרון לאל־אקצא", כהגדרתה. אחרת ציינה כי חיפשה להרוג חיילים שהם שונאים ויריבים.

גם מחבל אחר – משנות ה־90 – ציין כי המניע

שלו היה שנאת היהודים, "כי הם כובשים את אדמתנו", ואחר כינה "פעולה טובה" את ניסיונו בעימות הנוכחי להתפוצץ בתוך אוטובוס (כאשר למרות הלחיצה על המתג המטען לא פעל). המחבל הקטין משיב לעניין המטרה מנקודת ראותו כילד: "הכיבוש לא משאיר לילדים כמוני זמן לשחק... הילדים מדברים על דורה (הילד

שנהרג בעזה בתחילת האינתיפאדה השנייה במהלך תקרית אש בין צה"ל לפלסטינים) ועל אימאן חאג'י יותר מאשר על כדורגל. המצב שבו אנו חיים לא מאפשר לנו לשחק ולבלות כמו שאר ילדי העולם... אלה החיים שלנו, איננו יכולים לשחק כמו שאר ילדי העולם".

המטרה בפיצוץ העצמי אינה אפוא התאבדות המפגע, אלא גרימת מוות המוני ככל האפשר בקרב היהודים.

אידיאולוגיה טוטלית

כללי

ניתוח האידיאולוגיה של ארגוני הטרור הפלסטיניים מלמדת שמדובר באידיאולוגיה טוטלית, שיסודה בתפיסה טוטלית של המציאות. ככלל, ככל אידיאולוגיה, גם זו היא בבחינת מערכת רעיונות המכוונת לפעולה ממשית, המפרשת לפרט ולחברה את המציאות שבה הם חיים, מנסחת את מטרותיהם וקובעת מהי התפתחות האירועים

הצפויה והרצויה להם בעתיד. היותה אידיאולוגיה טוטלית נשענת, קודם כול, על הטוטליות כצורך פסיכולוגי. זהו צורך המונע מהאדם לבחור בין אופציות פעולה שונות בבואו להתמודד עם בעיה מסוימת ומניע אותו דווקא לצמצם את החלופות ואת יכולת הבחירה. אדם שהצורך הזה דומיננטי בנפשו יפתור כל בעיה שבפניה הוא ניצב באמצעות פתרון אחד ויחיד, שהוא בבחינת מקיף ומוחלט שאין זולתו, וכל רצונותיו האחרים משועבדים אך ורק למרותו. הפתרון, אם כן, הוא פתרון של הכול־או־לא־כלום, שיסודו בתפיסה דיכוטומית של המציאות. מובן מאליו שבמצבי חירום אובייקטיביים הדרך הטוטלית היא אמצעי התמודדות מתאים ונכון.

האידיאולוגיה של ארגוני הטרור הפלסטיניים שאובה מהאופן שבו מפרשים מנהיגיהם את דת האיסלאם ומהדרך שבה הם תופסים את מצוותיה. עקרונית, כל דת, תהא אשר תהא, מעצם טיבה וטבעה עונה להגדרה ולקריטריונים של אידיאולוגיה טוטלית (אורון, 2002, עמ' 38–54). האוחזים בה מתייחסים לעיקרי אמונתם כאילו הם החזון המוחלט לקיום האנושי, וכי הם נכונים לכל בני האדם ולכל התקופות לעולם ועד.

העיקרים האלה הם בבחינת אמת מוחלטת שאין להרהר אחריה, והמאמין נקרא לערוך קיטוב אבסולוטי בין האמיתי (דתו שלו) לבלתי אמיתי (כל דת או אידיאולוגיה אחרת). הוא אף חולק עם חבריו לאמונה תחושה של ידיעת הכול.

הדת אף נוטעת במאמין תחושה שהוא משתתף בהשגת מטרה עליונה ומשכנעת אותו שכל

פעולה או מחשבה המטילות ספק במטרה הזאת נחשבות לנחותות, לאנוכיות ולפעוטות ערך אל מול השליחות הרומסת כול. ויותר מכך: כניעותו של המאמין לפעול על פי ציווי דתי תעורר בו חרדה אם לא יעשה כן, שמא ייענש, וככל שיסטה מעיקרון מרכזי בדת הוא אף עלול להיות מומת בידי כוח אלוהי, הקיים לפי תפיסתו. למעשה, את עולמו של שומר המצוות תוחמת האידיאולוגיה של דתו, וללא דתו חיי אינם חיים.

כניעותו של המאמין למצוות דתו מחייבת מידה בלתי מבוטלת של הקרבה מצידו. למעשה, כל תנועה חברתית תובעת מידה מסוימת של הקרבת הפרטיות והאוטונומיה של חבריה כדי להוציא לפועל את מטרותיה, וברגע שהקבוצה תתפוס שיש עליה איום טוטלי, בבחינת להיות או לחדול, היא תדרוש ציות טוטלי לצוויה, שאף יכלול הקרבת יתר מהיחיד.

כאשר ישנה תחושה של איום טוטלי, נוטים חברי

התנהגות המחבלים חסרה את שלוש התנאים הבסיסיים שבלעדיהם אי־אפשר להצביע על התאבדות: השאיפה למות, הכוונה לבצע את השאיפה הזאת והיכולת הנפשית להוציא את השאיפה ואת הכוונה אל הפועל

האדם, מנביטי זרעי הרשע בכל תקופה, שונאי האנושות... מאחר שאללה שילח בהם את זעמו, אין הם חוסכים במאמץ לתכנן ולהרוס את חיי בני האדם ולחיות בדם בין גולגלות וגוויות. השלום עבורם הוא מלחמה בעמי העולם, גזלת אוצרותיהם, מציצת דמם והריסת חייהם במעשי תועבה ושחיתות". לכך הוסיפה אמנת החמאס את הקביעה שהיהודי הוא הנאצי של ימינו, דהיינו הוא בן מוות, שיש לכלותו כפי שכילו את הנאצים בשעתם. מכאן ברורה מסקנתו של סעיד חווא מהאחים המוסלמים בסוריה, "שהמאבק עתיד לשרור לתמיד, והוא יסתיים רק עם חיסול המדינה היהודית על אדמתנו. ראשית חיסול היהודים, וזו הראשית, שאין אחרת זולתה, תלויה בקיומו של דור ששואף למות. רק דור כזה הוא לבדו יסכל את ההתפשטות הישראלית ויהיה גם ראשית חיסולה". משמעות הדברים היא שמדובר במלחמת קיום, שבמהלכה יקנה המוסלמי את חייו אך ורק על חשבון חייהם של תושביה היהודים של ישראל. במאבק הזה רואים ארגוני הטרור בכל יהודי ויהודי בישראל כובש, פולש ואויב לוחם, שנגדו יש לנהל מלחמת קיום. ברור אפוא מדוע אין לדידם של ארגוני הטרור האיסלאמיים השונים כל חלופת חיים לפעילותם בדרך של פתרון מדיני, שהרי עצם קיומה של ישראל הוא איום דתי טוטלי על כל מוסלמי.

אך לא רק צו אידיאולוגי טוטלי של הדת יש כאן, אלא אף אזהרה בדבר החלופה הצפויה למוסלמים אם לא ייאבקו: "רק הדבקות בג'יהאד למען אללה תביא את הניצחון ותאפשר לעקור את הסרטן הציוני מגוף האומה".

הקבוצה, האוחזים באידיאולוגיה הטוטלית, לצייר את אויביהם בתור הרוע המוחלט. את הרע המוחלט יש להפוך לקורבנות (Victimization) משוללי זכות קיום, וההצדקה לכך היא לרוב בנוסח: "אנחנו עושים להם את מה שהם רוצים לעשות לנו".

איום טוטלי

כאמור, האידיאולוגיה של ארגוני הטרור נגזרת מדת האיסלאם, ועל יסודה מנוסחים דברי האידיאולוגים שלהם בניסוח טוטלי. ניתוחם של דברים אלה מלמד על תפיסת איום טוטלי הנשקף מישראל לא רק ככוח צבאי עדיף, אלא אף כדת. מהאיום הזה נגזר הצורך להיפוך מלא של תפקיד המוסלמים הפלסטינים – מקורבן לרודף את הציונים באשר הם.

נקודת המוצא היסודית של ארגוני הטרור היא שהיהודים זרים לאזור הגיאוגרפי הזה, שאליו הם החלו לפלוש לפני יותר מ-100 שנים, ואשר הוא מוסלמי כולו מאז כבש אותו הח'ליף עומר אבן-ח'טאב במאה השביעית. פלסטיין אף מוגדרת הקדש איסלאמי ("וקף") של כל העולם המוסלמי, ולשם שחרורה חלה על כל מוסלמי ומוסלמי חובת ג'יהאד אישית. ברוח זו פירסם החמאס כרוז ב-5 במאי 1991, שלפיו "בעיית פלסטיין היא בעיה של אמונה ודת ולא בעיה של עפר וטיט. פלסטיין היא אדמה, שקדושתה באה אחרי (קדושת) מכה ומדינה, ולכן ויתור על גרגר אחד מאדמת פלסטיין הוא ויתור על

אמונתה של האומה האיסלאמית ועל האמונה באללה ובשליחו".

אל-קרדאווי, מהוגי הדעות של תנועת האחים המוסלמים במצרים, רואה ביהודים שבדורנו את יורשיהם של רוצחי הנביאים המוסלמים, ובכך הוא רומז לפוטנציאל הרצחני הטמון בתושביה של מדינת ישראל. הסכנה הקיומית הזאת הנשקפת למוסלמים מומשה, לפי תפיסתם של המחבלים, באירועי הר הבית בספטמבר 1990, שבהם נהרגו מוסלמים במהלך ניסיונה של ישראל להשתלט על מסגד אל-אקצא. בעקבות זאת פירסם החמאס כרוז ב-11 בספטמבר 1990, הגורס כי: "היהודים הם מוצצי דם

אוטובוס שבו התפוצץ מחבל בחיפה במארס 2003

האידיאולוגיה של ארגוני הטרור נגזרת מדת האיסלאם, ועל יסודה מנוסחים דברי האידיאולוגים שלהם בניסוח טוטלי

כאשר במחלת הסרטן עסקינן, הרי רק מוות היא נושא בחובה, וכל החפץ חיים חייב להשמידה בפועל. יש צורך בפתרון קטלני טוטלי לאיום טוטלי על החיים.

שלילת אנושיותם של תושבי ישראל היהודים שבה ועלתה בתחילת שנות ה-90, כאשר כרוז פלסטיני הזהיר את יהודי רוסיה, "הטטרים החדשים", שלא לעלות ל"מדינת השטן". את עולי אתיופיה כינה כרוז אחר "חידקים מזיקים... מה שנוותר מצאצאי הקופים והחזירים". נושאי מחלות ומגפות אינם בגדר יצורי אנוש, ולכן אין מקום לבוא עימם בדברים, שבלאו הכי לא יבינו אותם, אלא רק להיאבק בהם מאבק עיקש להדברתם. החלופה שתתרחש, אם לא תודבר המגפה המאיימת, ברורה מאליה, ולכן נקבע בכרוז מיום 5 ביוני 1988: "אנו נמצאים במצב שבו מוסלמי צריך לצאת לג'יהאד... הוויתורים לא עצרו את התפשטות הסרטן בגוף של פלסטיין ושל האומה, אלא רק הגבירו את חולשתן מול האויב הכופר... האויב הציוני בפלסטיין הוא הכפירה, השטן, העריצות ואויב האיסלאם והמוסלמים בעת ובעונה אחת. הוא הסרטן ההורס את גוף האומה. אין מנוס מלחסלו,

וזה ניתן רק במלחמה בכל האמצעים שההלכה מתירה". השימוש בדימויים האלה מדגיש את תחושת האיום הטוטלי, שמחייבת את הצורך בפתרון טוטלי.

תרבות וסוציאליזציה

ארגוני הטרור אינם ייחודיים

בגישתם שישראל היא נטע זר במרחב המוסלמי המונוליטי, ושהיא מסכנת לא רק את אורחות חייהם, אלא את עצם קיומם הפיזי. את התזה הזאת לומדים הילדים הפלסטינים כבר במשפחותיהם ובמערכת החינוך שלהם. המחבלים ייחודיים רק במסקנות הצבאיות-מבצעיות הטוטליות שהם מסיקים מניתוחם את כוונותיהם הקטלניות, לדעתם, של ישראל ושל צבאה. עם זאת יש להבהיר כי סירובם האידיאולוגי הבלתי מתפשר של ארגוני הטרור לכל פתרון מדיני נעוץ בהתפתחות החברתית-פוליטית הכללית של ערביי ארץ-ישראל במהלך 100 השנים האחרונות ובדרך תפיסתם את העליות הציוניות, אך לא זה המקום לדון בכך. (לסקירה היסטורית-אידיאולוגית של החברה הפלסטינית ושל תפיסתה את האיום הנשקף לה מישראל מאז תחילת ההתיישבות הציונית ראו: אורון, 2003 א', נספח ב').

חויית איום אישית

כאשר לתפיסה הדתית הטוטלית של האיום מצטרפות תחושת איום טוטלי עקב המאבק הצבאי בישראל ועוד יותר מכך חוויה אישית שיש בה כדי לרמוז על מימושו של

האיום, גובר עוד יותר הרצון לפגע. מניתוח דברי המחבלים עולה שתפיסת האיום התחזקה מאוד עם עלייתו של אריאל שרון להר הבית ב-29 בספטמבר 2000 – צעד שנתפס כניסיון ישראלי להשתלט על קודשי האיסלאם. אך העצמתו של האיום נבעה מהסכנות היומיומיות שחוו המחבלים בשטחי יו"ש ועזה – חוויות המדגישות את האיום הטוטלי הנשקף, לתפיסתם, מישראל בכלל ומצה"ל בפרט. במילים אחרות, גם כאשר מקורות הטינה הדתיים והלאומיים מזינים את הנעתו של הפרט לפגע, הרי שלובים בהם החוויה האישית והפירוש שהמפגע לעתיד נותן לה. ואכן אחת המחבלות מתארת חוויה כזאת באחד המחסומים בין שכם לרמאללה, שם נאלצו היא ואחרים לשבת ולהמתין שעה ארוכה בתוך הזוהמה. היא מציינת כי נעלבה מיחס החיילים כלפיה. הניסיון הוליד שנאה יוקדת, אך הקש ששבר את גב הגמל והניע אותה להתנדב לפוצץ את עצמה היה פעולת צה"ל לכיבוש מחנה הפליטים בג'נין.

גם המחבל שניסה להפעיל חגורת נפץ בצומת מגידו ב-8 במאי 2002 (פעולה שהביאה לפציעתו שלו בלבד) סיפר כי ההחלטה לבצע פיגוע גמלה בליבו לאחר כיבוש מחנה הפליטים בג'נין, מקום מגוריו.

כאשר המחבל הקטין מדבר על מות קרובי משפחתו של ילד זה או אחר שגר בשכנותו, ובוודאי כשהוא מזכיר ילדים בגילו שנהרגו, משקפים דבריו את תחושת הסכנה היומיומית בשטחים ואת האפשרות שימות מוות אקראי כמו הילד דורה

בשעתו. וכאשר שניים אחרים אומרים שכניסת צה"ל למחנה הפליטים בג'נין דירבנה אותם לצאת לפיגוע פיצוץ עצמי, הרי הם רומזים בכך שמותם עלול היה להתרחש אם בדרך אקראית, במהלך חילופי אש במקום, ואם בשל מדיניות מכוונת של צה"ל – לטענתם – לכלות את זעמו במחנה הפליטים.

הגנה נפשית

גם כאשר אימצו המחבלים את תפיסת האיום הטוטלי הנשקף מישראל, וגם כאשר חוו חוויה אישית של איום זה, הם עדיין נזקקו לתהליכי ניכור עצמי שיסייעו להם לשכך את חרדת המוות לקראת הפיגוע. דוגמה לכך הם צילומי הווידיאו הנערכים ל"שהיד" לפני צאתו לדרכו האחרונה. המחבל עצמו מופיע לא אחת רעול פנים, סביב ראשו כרוך סרט ירוק, ועליו רשומים פסוקים שונים. בידו האחת הוא אווז כלי נשק, ובידו האחרת – ספר קוראן. הופעתו היא נטולת זהות עצמית ומבטאת את התנכרותו למותו האיש. מי שעומד לבצע את הפיגוע הוא נציג האידיאולוגיה ולא הוא עצמו. בד בבד מסמל הצילום את חיי הנצח שארגונו מעניק לו, שבזכותם הוא מסוגל לעמוד בפני אימת מותו.

כרוז פלסטיני: "אנו נמצאים במצב שבו מוסלמי צריך לצאת לג'יהאד... האויב הציוני בפלסטיין הוא הכפירה, השטן, העריצות ואויב האיסלאם והמוסלמים בעת ובעונה אחת. הוא הסרטן ההורס את גוף האומה. אין מנוס מלחסלו"

הרקע לצילום – מסגד אל-אקצא ומפת פלסטין השלמה – תורם לתהליך התנכרותו באמצעות תחושה של אלמוות סמלי. התחושה הזאת מעמעמת את עובדת הכיליון שבמותו באמצעות החותם שהוא מותיר אחריו בכך שהוא תורם את תרומתו לנצחיותם של המסגד ושל פלסטין. מן הסתם התחושה הזאת מתעצמת עקב הפירוש הדתי לאלמוות, שעל-פיו המוות אינו סופי, והמחבל רק עובר מיישות קיום אחת לאחרת. (חשוב להדגיש שתחושת האלמוות אינה מניע כשלעצמו לבצע את הפיגוע, אלא היא אחד ממנגנוני ההגנה הנפשיים, המסייעים לעמעם את חרדת המוות הגוברת ככל שקרב מועד הפיגוע).

יש ותהליך הניכור העצמי מתחיל עוד קודם לכן, כפי שעולה מדבריו של אחד ממגייסי החמאס לפיגועי פיצוץ עצמי. זאת כאשר המגויסים עוברים אימונים

להפחתת הפחד באמצעות שהייתם בבית קברות בשעות הלילה. אגב כך הם משילים מעצמם באופן סמלי את חייהם ומקבלים – בהיותם נטולי חיים אישיים – את תפקידם הקטלני. מכאן שהמוות בפיגוע יבוא על המייצג האנונימי של הארגון. לתהליך הזה אף תורם "ריקוד הניצחון על המוות" שנערך כשהם לבושים בתכריכים.

אימונים צבאיים

נראה שרבים מהמחבלים שפוצצו את עצמם היו פעילים במשך זמן מה בארגוני הטרור לפני שאלה שלחו אותו לשליחותם הקטלנית. לדוגמה, אחד מעשרת המחבלים שאת דבריהם ניתחתי היה חבר בחמאס והשתתף בכמה פעולות טרור, ביניהן רצח חייל, שבהן הודה עם לכידתו. האימונים הצבאיים שעבר לקראת הפיגועים השונים שביצע קודם לכן והסיכון שנשקף לו בהם נטעו בו מיומנויות מפחיתות פחד מזה ומיקוד ברצף המטלות עד למטרה העליונה – הפיצוץ העצמי – מזה.

ההתמקדות בפיגוע כבמטלה צבאית שגרתית שיש להוציאה אל הפועל עולה מדבריו של מחבל אחר. משיצא לבצע את הפיגוע כשחגורת הנפץ על גופו, הבחין שמסוקי צה"ל חגים בנתיב הליכתו, ומכיוון שחשש כי עוקבים אחריו כדי לחסלו, שב על עקבותיו. כעבור ימים אחדים ניסה שנית, אך הדרך הייתה חסומה. בפעם השלישית נעצר על-ידי אנשי המודיעין הכללי הפלסטיני, ובמבצע "חומת מגן" – על-ידי צה"ל. מהתיאור הזה עולה שהדבקות במטרה הדריכה את צעדיו ולא כוונה אובדנית, ולנגד עיניו לא עמדה המתת עצמו,

שהיא מטרת המתאבד, כי אם המתת ישראלים. שיקול הדעת שהוא הפעיל כאשר תיכנן לבצע את משימתו מלמד כי אף שביצוע המשימה חייב את מותו זו לא נטעה בו רצון למות או להמית את עצמו, ולפיכך אין מחשבתו ופעולותיו מתמקדות בהמתתו כי אם במטלתו.

את ההתמקדות בביצוע המשימה מתאר גם מחבל שיצא עם תיק גדוש בחומרי נפץ למחסום ארז כדי להתפוצץ בליבה של קבוצת חיילים: "הסתכלתי סביב, וכל שראיתי היה התיק", סיפר.

נפש המתחרט

כדי להבין כהלכה את מניעי נפשם של מפגעי הפיצוץ העצמי יש לתת את הדעת גם למתחרטים. מהנתונים שביסוד המאמר הזה נראה כי אלה נמנים בעיקר עם המתנדבים לפיגוע, שלא היו קודם לכן חברים בארגון טרור כלשהו. לדוגמה, מחבלת שיצאה לפיגוע בראשון-לציון עם נער בן 16. על-פי התכנון אמור היה הנער להתפוצץ בלב מועדון משחקים, ואילו לה נאמר להמתין ברחוב שמנגד לאנשים שיימלטו בבהלה ולהתפוצץ בתוכם. בעוד היא ממתינה, "ראיתי הרבה אנשים, אמהות עם ילדים, נערים ונערות. נזכרתי בנערה ישראלית אחת בגילי, שפעם היינו

בקשר. פתאום הבנתי מה אני הולכת לעשות ואמרתי לעצמי: 'איך אעשה דבר כזה?' התחרטתי... אני עוד ראיתי אותו הולך ומתפוצץ. החלטתי שאני לא עושה את זה, וזהו. הם (המלווים) כעסו עליי מאוד. כל הדרך חזרה צעקו עליי". התיאור מלמד על כך שחל נתק במערך (set) שנוצר בנפשה לקראת הפיגוע, ורצף הפעולות המצופה נקטע. הנתק אירע קודם כול כאשר התבוננה בעוברים ושבים ולפתע ראתה מולה בני אדם של ממש ולא אויב ציוני מופשט וחסר ממשות. באסוציאציה לכך היא אף נזכרה בחברתה הישראלית, ואז הניכור שהיא חשה כלפי האויב, שהוא מסה אנונימית חסרת זהות, הלך והתמוסס. לבסוף, העובדה שהיא ראתה את חברה לפיגוע מתפוצץ מול עיניה המחישה לה לא רק את הפגיעה הצפויה באנשים שמסביבה, אלא גם את מותה שלה. היא תפסה בדרך מציאותית ביותר מה פירושו של מותה בכלל ובפיצוץ בפרט – תפיסה המצביעה על כך שלמרות התנדבותה לפיגוע היא הקדישה תשומת לב ניכרת לחייה שלה, מה שהפחית מהתרכזותה בביצוע המטלה. למעשה, מטרת התנדבותה לפיגוע הייתה אישית לחלוטין (להט

נקמה זמני על מות חבר באש חיילי צה"ל), ולכן זה רק הגיוני שהיא תפסה את עצמה בתור בחורה אוטונומית ולא בתור שליחת ארגון אנונימית. נראה שהדבר נובע מכך שהיא לא הייתה חברה בארגון טרור קודם להתנדבותה, ולכן לא התנסתה באימונים צבאיים ולא צברה ניסיון קרבי. כתוצאה מכך המערך הנפשי שלה (ה-set) לא התגבש כהלכה.

גם מחבלת מתנדבת אחרת התחרטה לפני שביצעה את הפיגוע. גם החרטה הזאת נבעה מגיבוש בלתי מספיק של "מערך ההרגלים" בנפשה. בעוד היא מהלכת בזרם העוברים ושבים במערב ירושלים בחיפוש אחר בית-קפה כדי להתפוצץ בו, עלה לפתע במוחה שהיא עומדת להרוג נשים עם ילדיהן ואף משפחות שלמות, היושבות לתומן בבית-הקפה. התובנה הזאת שעלתה בה עירערה את רצף ההתנהגויות שהייתה אמורה לבצע. נוסף על כך אף ניקר בה הספק שמא המשלחים שלה עומדים לנצל את מותה כשהידית לתעמולת הארגון ותו לא, וכי אין חייה שלה מעניינים אותם כלל ועיקר. או אז, כאותם טייסי קמיקזה שנטלו עימם מצנח בניגוד להוראות, היא נטשה את תפקידה ונמלטה לבית דודתה בטול-כרם, שם עצרו אותה לאחר זמן מה חיילי צה"ל.

נראה אם כן כי אף שהמתנדבים שמחוץ לארגוני הטרור ספגו את המקורות הדתיים של האיום וכן חוו יום-יום את המתרחש בסביבתם, אין די במניע פרטי כדי לבצע עד תום פיגוע של פיצוץ עצמי, וכי מידה של אוטונומיה אישית מערערת את היכולת לבצע את הפיגוע.

ערעור רצף ההתנהגות עשוי להתרחש גם בנפשו של מי שהיה פעיל בארגון הטרור לפני שיצא לפיגוע הפיצוץ העצמי – כפי שעולה מדבריו של מחבל משנות ה-90. בחקירתו התברר שהוא חובב כדורגל ואף מתמצא היטב בהרכבן של הקבוצות בישראל. משנשאל אם היה מבצע פיגוע באיצטדיון כדורגל אילו הורו לו כך, השיב לאחר התלבטות שניכרה היטב בפניו: "לא הייתי יכול לעשות זאת במגרש כדורגל". הדברים משקפים אוטונומיות, לפחות ברמה ההצהרתית.

מניעים נבדלים

כפי שמצאתי אצל טייסי הקמיקזה, גם בניתוח דבריהם של המחבלים שעמדו פוצץ את עצמם נמצא שאין הם קבוצה מונוליטית, אלא ניתן למינם לכמה תת-קבוצות. ראשית, לאלה שהם חברי ארגון טרור ולאלה שהתנדבו לפוצץ את עצמם ללא קשר קודם לארגון כלשהו ועשו כן מאחר שחמתם בערה בהם עקב אירוע חיצוני ספציפי שחוו. הנעתה של תת-הקבוצה הראשונה עמוקה יותר מהנעתה של זו השנייה וטעונה יותר באידיאולוגיה הטוטלית.

תת-קבוצה שלישית כוללת מפגעים הנענים לפנייתם של נציגי הארגונים. אלה נבחרים אינטואיטיבית על-ידי המגייסים על-פי משתני אישיותם, אשר מטים מראש

את נפשם לעבור תהליך כזה או אחר של שכנוע כפוי או של תיקון מחשבה, שנהוג לכנותם "שטיפת מוח". אלה הם תהליכים נפשיים עמוקים, הנושאים פרי באינטראקציה שבין נסיבות מיוחדות לבין משתני אישיות רלוונטיים, אך לא זה המקום לדון בהם.

את שלוש תת-הקבוצות חוצה קריטריון מבדיל על-פי מין. מהמדגם מתברר שאת הנשים מאפיין העדר חברות קודמת בארגון, ויש מקום לזהות ולהבין את כלל המאפיינים המיוחדים להן.

סיכום

מטרתי במאמר הזה הייתה להציג את עקרונות מודל ההתנהגות של טייסי הקמיקזה ובאמצעותם להסביר את התנהגותם של המחבלים המפוצצים את עצמם. נמצא שהעקרונות האלה אכן משמשים כלי יעיל להסברת התנהגותם ותורמים להבנתה.

בתמצית, הממצא המרכזי הוא שהתנהגות המחבלים אינה בבחינת התאבדות. ממצא נוסף הוא שביסוד מניעיהם של המחבלים לפגוע עומדת תפיסתם שלפיה האיום הצבאי הנשקף מישראל הוא טוטלי, ולכן גם הפתרון חייב להיות טוטלי. לתחושת האיום הטוטלי מצטרפת גם תפיסה דתית טוטלית. יחד עם זאת התברר שהתפיסה הדתית היא משנית בחשיבותה בהשוואה לתחושת האיום על הקיום הפיזי, הגם שהתפיסה הדתית מלבה במידה ניכרת את תחושת האיום על הקיום הפיזי. כיצד ניתן להיעזר בממצאי המחקר הזה כדי לצמצם בדרך הלוחמה הפסיכולוגית (ל"פ) את תופעת המחבלים המפוצצים את עצמם?

יש להתבסס בעיקר על הממצא המרכזי, שלפיו אין למחבלים האלה כוונה אובדנית. העובדה שהמחבל אינו רוצה למות ופועל מתוך תפיסה שאין לו חלופת חיים מצביעה על כך שהצבת חלופה כזאת בפניו עשויה להניאו מלהתפוצץ. חלופת חיים משמעותה בראש ובראשונה הפחתת תחושתו של המחבל כי נשקפת סכנת מוות טוטלית לו, למשפחתו ולחברה הפלסטינית כולה. על יסוד הממצא שהחשש הדתי משני לחרדה הקיומית תתייחס החלופה שתוצג רק בעקיפין למצוותיה ולאיסוריה של דת האיסלאם.

איתור חלופות חיים ברמה האישית הקונקרטית יתבסס על החלוקה שחילקתי את אוכלוסיית המחבלים המפוצצים את עצמם לתת-קבוצות על-פי מניעיהם ועל-פי מידת העוצמה של המניעים האלה. ככלל, לאותה התנהגות עשויים להיות מניעים שונים בתכלית, ומכאן נגזרת החובה להתאים לכל תת-קבוצה את אמצעי ה"ל"פ המתאימים לה.

המטרה היא אפוא לשנות את עמדתם של המחבלים המתכננים לפוצץ את עצמם – מה שיגרום להם לזנוח את דרכם הקטלנית ולדבוק בחיים. אולם מכיוון שבדרך כלל לא ידוע מיהו המחבל העתיד לפוצץ את עצמו, לא

נותר אלא להשתמש בכלי תקשורת המיועדים לקהל הרחב, הכולל גם את קהל היעד לשינוי. (אגב כך יש לציין כי מכיוון שבמחבלים לא אותרה כוונה אובדנית, הרי אין הבדל מהותי בינם לשאר המחבלים המבצעים פעולות טרור מסוגים אחרים. לפיכך ממילא כולל קהל היעד גם את אלה האחרונים).

כאשר יימצא ניסוח מתאים לתעמולה, שתציב חלופת חיים אישית למחבלים הרוצים לפוצץ את עצמם, יהיה מקום לתת את הדעת למקור שישלח את המסר. הניסיון הפסיכולוגי מלמד כי יעילותו של המסר לשינוי התנהגות תלויה במידת האמון שרוחש מקבל המסר כלפי שולחו. מובן שהמחבלים אינם נותנים אמון בגורמים ישראלים, ולכן אין בכוחם להציג בפני המחבלים חלופה לדרך המוות שבה בחרו.

מן המפורסמות הוא שלשם הצלחתה של לוחמה פסיכולוגית יש להכיר כהלכה את טבעו של קהל היעד ואת מטרותיו, יש לאתר את חסרונותיו ואת חולשותיו וכן יש לדעת מה מחזק ומעודד את התנהגותו. גם אם לקהילת המודיעין יש ידע מלא על כך, ברור שסיכויי

ההצלחה להשפיע על המחבלים יגברו אם יסתירו את העובדה שמקור המסרים לשינוי הוא בישראל או אם יציגו אותם כנובעים מדמויות מפתח בחברה הפלסטינית או הערבית (בלשון מקצועית מכונה הדבר Gray/Black Propaganda). במקביל יהיה מקום לחזק באמצעות מסרים מתאימים אותם חלקים בחברה

הפלסטינית שאינם רואים בישראל סכנה טוטלית וכי ניתן להידבר איתה.

והערה לסיום: כידוע, מטרתה של הלוחמה הפסיכולוגית היא להשפיע על התנהגותו של האויב וכך לסייע לצבא להילחם בו. אך מטרת העל של הלוחמה הפסיכולוגית היא לסייע בהשגתן של המטרות הלאומיות, שיעדי הצבא נגזרים מהן. לכן לשם הפעלה נבונה של לוחמה פסיכולוגית בנושא כלשהו על המדינה לנסח סוף-סוף את יעדיה בשטחי יהודה, שומרון ועזה.

מקורות

- ישראל אורון (אוסטר), **ההתאבדות על פני יובל שנים למדינה – מבט אפידמיולוגי**, (דו"ח מחקר), האוניברסיטה העברית, המכון לקרימינולוגיה, 2001
- ישראל אורון (אוסטר), **מוות, אלמוות ואידיאולוגיה: עיון פסיכולוגי בשאלה מדוע הסכימו נידוני אצ"ל ולח"י לעלות לגרדום**, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 2002
- ישראל אורון (אוסטר), **טייסי הקמיקזה היפנים כמודל פסיכולוגי לניתוח "פיגועי התאבדות" באזורנו** (דו"ח מחקר), המכון לקרימינולוגיה, האוניברסיטה העברית, 2003 א'

מן המפורסמות הוא שלשם הצלחתה של לוחמה פסיכולוגית יש להכיר כהלכה את טבעו של קהל היעד ואת מטרותיו, יש לאתר את חסרונותיו ואת חולשותיו וכן יש לדעת מה מחזק ומעודד את התנהגותו

- ישראל אורון (אוסטר), **"הקשר שבין מלחמה להתאבדות בישראל – ממלחמת העצמאות למלחמת המפרץ"**, **מגמות**, מ"ב, 4, עמ' 692-703, 2003 ב'
- שרי גולדשטיין-פרבר, **"לוחמה פסיכולוגית בשטחים והפרופיל הנפשי של המפגע המתאבד"**, **מערכות**, 389, עמ' 16-29, 2003
- מאיר חטינה, **רדיקליזם פלסטיני: תנועת הג'יהאד האיסלאמי**, אוניברסיטת תל-אביב, מרכז דין, 1994
- שאול משעל ואברהם סלע, **זמן חמאס**, הוצאת ידיעות אחרונות, פרק שלישי, 1999
- ראובן פז, **התאבדות וג'יהאד באיסלאם הרדיקלי הפלסטיני: הפן הרעיוני**, מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, אוניברסיטת תל-אביב, 1998
- ענת קורן, **טרור איסלאמי וישראל**, פפירוס, אוניברסיטת תל-אביב, 1993
- אביבה שאבי ורוני שקד, **חמאס: מאמונה באללה לדרך הטרור**, הוצאת כתר, 1994
- שאול שי, **טרור בשליחות האימאם**, הוצאת המרכז הבינתחומי, הרצליה, 2001
- שאול שי, **השהידים – האיסלאם ופיגועי ההתאבדות**, הוצאת המרכז הבינתחומי, הרצליה, 2003

- Dolnik, A. (2003), "Die and Let Die: Exploring Links Between Suicide Terrorism and Terrorist Use of CBRN Weapons", **Terrorism**, 26, pp. 17-35
- Inoguchi, R. & Nakajima, T. (1958), **The Divine Wind: Japan's Kamikaze Force in World War II**, US Naval Institute, Annapolis, Maryland
- Maris, R.W., Berman, A.L., Silverman, M.M. (2000), **Comprehensive Textbook of Suicidology**, The Guilford Press, New York. Ch. 2
- Merari, A. (1990), "The Readiness to Kill and Die: Suicidal Terrorism in the Middle East", In: Reich, W. (Ed.), **Origins of Terrorism**, NY, Cambridge Univ. Press
- Moghadam, A. (2003), "Palestinian Suicide Terrorism in the Second Intifada: Motivations and Organizational Aspects", **Terrorism**, pp. 65-92
- Nagatsuka, R. (1973), **I Was a Kamikaze**, Macmillan Pub. Co. Inc., New York
- Shneidman, E. (1985), **Definition of Suicide**, John Wiley & Sons
- Warner, D. & Warner, P. (1982), **The Sacred Warriors: Japan's Suicide Legions**, Van Nostrand Reinhold Co.

